

Centroamérica: sobrevivir ao desenvolvemento

Alex Guillamón – Coordinador de Entrepobos

O balance de tres décadas de cooperación internacional ao desenvolvemento que temos coñecido en Centroamérica déixanos un saldo que poderíamos resumir esquematicamente como: éxito do «desenvolvemento», fracaso da «cooperación».

A tendencia natural do desenvolvemento realmente existente é a dunha evolución desigual no marco dunhas relacións desiguais

O discurso das políticas de cooperación ao desenvolvemento formulaba expectativas de xeralización do modelo económico e de benestar dos países «desenvolvidos». Este discurso obviaba que a tendencia natural do *desenvolvemento realmente existente* é a dunha evolución desigual no marco dunhas relacións desiguais. O seu «progreso» foi o da concentración da riqueza, a «financiariación», a deslocalización, a especialización territorial e a acumulación por desposesión. Co avance de todas estas tendencias o desenvolvemento realmente existente (non o do imaxinario da cooperación), si está acadando os seus obxectivos.

Facendo un brevísimo percorrido por estas tres décadas, poderíamos distinguir tres fases:

Unha primeira época marcada polos conflitos armados e aínda nun mundo dividido en dous grandes bloques, na que prevalecía o discurso dos DDHH e os esforzos volcáronse nas transicións cara a réximes «homologables» e a estabilidade, incluíndo apoios importantes á sociedade civil para presionar de cara aos procesos de paz.

Despois veu o despregamento da axenda neoliberal, culminada cos Tratados de Libre Comercio. Durante esta época a cooperación ao desenvolvemento acuñou toda unha batería de conceptos como Desenvolvemento Humano, Desenvolvemento Sustentable, Xénero no Desenvolvemento, Obxectivos do Milenio, etc., como contrapeso, para ir máis alá do crecemento económico como vara de medir o desenvolvemento. En todo isto, cabo da retórica paliativa do sistema de NN.UU., tamén atoparíamos discursos e prácticas con percorridos rescatables. O problema é que, no mellor dos casos, quedaron fundamentalmente para o consumo interno no ecosistema da cooperación, mentres a «realidade real» ía polos camiños do Consenso de Washington.

Na terceira fase, na que nos atopamos, apenas queda rastro nin sequera dos paliativos.

Trátase de pisar o acelerador dunha cooperación co investimento empresarial no centro, é dicir, o desenvolvemento na súa expresión máis crúa. Para no estendernos baste cunha imaxe: o pasado 8 de marzo, mentres Guatemala e o mundo espertaban co horror das 40 nenas deixadas morrer no incendio dun orfanato da capital, mentres chovían comunicados de solidariedade e esixindo xustiza, ao Foro de ONG Internacionais en Guatemala chegaba outro comunicado, da Cámara de Comercio española no país. Pero este lamentándose da «desprotección» dos seus investimentos en proxectos extractivistas como as hidroeléctricas de ACS no río Cahabón, ante as demandas de protección do territorio «kekchí».¹ A Corte de Constitucionalidade acaba de darlles luz verde. A diplomacia e a cooperación oficial europeas de hoxe son moito máis proactivas cos «dereitos» do cidadán Florentino Pérez e os seus co-accionistas. O Xénero no Desenvolvemento hai xa tempo que caeu en desgraza, os recortes fixeron o resto.² As orfas non «producen riqueza»...

Datos e cifras dunha promesa incumplida

O balance concreto sobre o que foron as promesas de progreso, dereitos e benestar da cooperación ao desenvolvemento en Centroamérica, amósanos que, por desgraza, a realidade segue a ser extremadamente terca.

A nivel macro e centrándonos meramente no crecemento económico, atopámonos coa irrelevancia da cooperación: «(...) os países de Centroamérica non representan un peso forte no desembolso da cooperación dos

1. «Carta aberta a la Cámara de Comercio de España en Guatemala», Ana Rosa Alcalde, directora de APS, en *Prensa Libre*, 16/5/2017, Guatemala.
2. *Impactos del desmantelamiento de la cooperación española en las organizaciones feministas centroamericanas*, Clara Murguialday, Estrella Ramil, Mª Teresa Blandón, Morena Herrera, Walda Barrios e Paula del Cid, Alianza por una Cooperación Feminista Global, 2016 Barcelona.

Encontro mesoamericano polos dereitos sexuais e reprodutivos, Managua

países ou as institucións multilaterais. Para o caso dos doantes bilaterais, posiciónase con maior relevancia o nivel de comercio que teñen cos receptores, o que suxire que a axuda ten como obxectivo fortalecer os vínculos comerciais. O modelo de eficacia amosa que non existe unha relación significativa entre o peso da axuda dentro de cada país da rexión e as taxas de crecemento que estes rexistran. Isto non ten que ser interpretado como unha chamada a cesar toda fonte de axuda; é unha invitación a repensar as cousas».³

As análises de impacto dos Tratados de Libre Comercio, aos que a rexión se abocou, mostran o que xa cabía esperar, aínda seguindo en termos macroeconómicos:

«Durante o período de vixencia do CAFTA, hai un incremento do déficit comercial no maquilero de El Salvador con EE.UU. No período 2006-2011, foi en promedio de 1.816 millóns de dólares; no período liberalizador previo a CAFTA (1990-2005), o saldo era de 846 millóns; e no período previo á guerra civil (1970-1980), o monto ascendía a 28 millóns».⁴

Baixando a indicadores de «desenvolvemento humano», o *Quinto Informe Estado da Rexión 2016*⁵ ofrécenos unha ampla visión da paisaxe. Xa na súa introdución podemos ler:

«Cinco anos despois do último reporte, o istmo amosa un estancamento na estrutura

produtiva, na desigualdade social, na febleza das institucións e, sobre todo, na calidade e cobertura dos sistemas educativos», e o que é peor, «se non foi posible mellorar as condicións de vida xerais da poboación en 2004-2007, cando se experimentou un crecemento económico promedio do 5,6% anual, moito menos o sería agora».

«En 2013 case a metade da poboación situábase **por debaixo da liña de pobreza**, (...) entre 2009 e 2014 os fogares en exclusión social aumentaron do 36% a 42%». A **desnutrición crónica** «afecta a un 28,4% de nenos e nenas, máis do dobre que o promedio latinoamericano»; o **salario mínimo agrícola** «en El Salvador, Honduras e Guatemala foi insuficiente para adquirir a compra básica alimentaria. A situación máis crítica é a de Nicaragua, onde o custo da CBA é 3,27 veces o salario mínimo agrícola». Os salarios nas **maquilas**, onde traballa un 60% de mulleres, alcanzan entre un 33% e un 42%, segundo o país, da compra básica.

As cifras sobre pobreza aumentan de relevo se as unimos coas da **migración**:

«En 2015 perto de catro millóns, un 8% da poboación rexional, vivía fóra dos seus países de orixe, o 82% deles en EE.UU. No Salvador a proporción de migrantes elévase a 21,1% (...) só entre xaneiro e maio de 2014 arredor de 40.000 nenos, nenas e adolescentes foron aprehendidos polas autoridades fronteirizas estadounidenses».⁶

A violencia é outro dos trazos dunha rexión que ve como o crime organizado e a corrupción se incrustan nos negocios e as institucións políticas. A nivel mundial, a taxa de homicidios é de 6,2 por 100.000 habitantes. Unha taxa de 10 é o limiar que a OMS considera como problema de saúde

«En 2015 perto de catro millóns vivía fóra dos seus países de orixe, o 82% deles en EE.UU. No Salvador a proporción de migrantes de migrantes elévase a 21,1% [...] só entre xaneiro e maio de 2014 arredor de 40.000 nenos, nenas e adolescentes foron aprehendidos polas autoridades fronteirizas estadounidenses»

3. «¿Ha sido importante la cooperación internacional para el desarrollo y el crecimiento económico? Una evidencia de datos panel para Nicaragua y Centroamérica». Carroll Siero, Rony Rodríguez e Sebastián Hernández, *Encuentro No. 102*, 52-74, 2015 Managua.

4. «Balance del comercio a siete años de vigencia del Tratado de Libre Comercio de Estados Unidos con Centroamérica». Roberto Góchez Sevilla, *Economía Hoy*, núm. 50, Abril 2013, San Salvador.

5. *Quinto Informe Estado de la Región 2016*, Consejo Nacional de Rectores (Conare) de las universidades estatales de Costa Rica, 2016, Costa Rica.

6. *Centroamérica en la mira: la migración y su relación con el desarrollo y las oportunidades para el cambio*. Manuel Orozco e Julia Yansura, Editorial Teseo 2015, Bos Aires, Arxentina.

*Centroamérica
mantén
un importante
tecido
organizativo
social,
construído
durante décadas
en múltiples
e variadas
experiencias de
loitas populares*

pública. En 2013 Honduras estaba en 90,4, O Salvador 41,2 e Guatemala 39,9.⁷

Honduras é o país da rexión co maior número total de **feminicidios** (531 en 2014). Ademais O Salvador e Guatemala están tamén na banda alta dos 10 países con maior taxa de feminicidio do mundo. Nicaragua ronda os 50 ao ano. A impunidade acada o 90% dos casos. A iso hai que engadir que, independentemente da cor política dos gobernos, o integrismo cristiano e a hipocresía moral instaláronse tanto na cultura oficial, como nas lexislacións. Os seus obxectivos favoritos son a saúde sexual e reprodutiva das mulleres e a liberdade de orientación sexual.

«En 2014 xa se outorgara en concesións a empresas mineiras o 14% do territorio centroamericano».⁸ Honduras (35%), Guatemala (30%) e Nicaragua (13,5%) eran os países con máis altas porcentaxes, mentres O Salvador e Costa Rica aprobaron leis que limitan a mineiría. Pero a estas porcentaxes xa elevadas habería que engadir o que ocupa o resto da ampla gama de proxectos extractivos, incluídos os monocultivos para a exportación.

O último informe con datos completos sobre bosques a escala rexional ya dicía en 2005 que: «continúase deforestando a un ritmo de 48 ha./hora, entre 375.000 e 400.000 ha./ano. A rexión apenas conta xa cun 36,5% de cobertura forestal e achégase perigosamente a un límite de destrución dos recursos naturais que tocará fondo».⁹ A O Salvador, Guatemala, Costa Rica e Honduras quedalles menos do 50% da súa biodiversidade orixinal.

Segundo o índice de Risco Climático Global de longo prazo (*German Watch*), Honduras (que encabeza a lista), Nicaragua, Guatemala e O Salvador están entre os 15 países máis afectados a nivel global polo **cambio climático**.

A pesar da tarefa inmensa que esta realidade demandaría, a carga tributaria promedio da rexión continúa a ser raquítica: 13,9% do PIB en 2015.¹⁰

7. *Estudio Mundial sobre el homicidio 2013*, Oficina de las NN.UU. sobre Droga y Delito (UNDOC), 2013.

8. *Crecimiento de la industria minera en Centroamérica produce mitos, paradojas y realidades trágicas*, Giorgio Trucchi, REL-UITA, 2014 Montevideo.

9. *Centroamérica en el límite forestal. Desafíos para la Implementación de las Políticas Forestales en el Istmo*. Programa Ambiental Regional para Centroamérica, Componente de Áreas Protegidas y Mercadeo Ambiental, 2005 Guatemala.

10. *Perfiles macrofiscales de Centroamérica*, Instituto Centroamericano de Estudios Fiscales (ICEFI), 2016 Guatemala

Se cala o cantor, cala a vida

O peor de cada un de todos estes datos e cifras é que, tras eles, (mal) viven millóns de persoas tratando en van de alcanzar unha vida digna. Xente que aínda se obstina en practicar a agricultura protexendo o seu territorio; hai quen sobrevive nos suburbios urbanos tratando de chegar, non a fin de mes, senón ao final do día; mulleres que conviven coa ameaza constante da violencia (tanto na rúa, como na súa casa); xente obrigada a apostar a vida na lotería da migración; comunidades indíxenas que tratan de manter viva a chama dos seus pobos; traballadores e traballadoras sen dereitos das «zonas francas»; xente que se empeña en vivir con liberdade as súas relacións e afectos, etc.

As metas da cooperación ao desenvolvemento foron para toda esta xente como un horizonte fuxidío, que se vai afastando conforme avanza cara a el.

Pero esta xente non está totalmente desamparada. Centroamérica mantén un importante tecido organizativo social, construído durante décadas en múltiples e variadas experiencias de loitas populares. Comunidades, colectivos, organizacións, plataformas e/ou movementos sociais que se esforzan por expresar as súas necesidades e demandas, a cotío en circunstancias moi adversas. Pero este tecido social atópase hoxe acosado pola represión e a criminalización, pola difamación mediática, pola cooptación dende o poder, o estrangulamento económico e/ ou legal, e, en ocasións, tamén por contradicións internas cos estilos de liderádego ou o machismo.

Por moitos ríos de tinta que fagamos correr sobre a eficacia e a calidade da cooperación ao desenvolvemento, non haberá ningunha esperanza de revertir a situación e construír alternativas a estes datos e cifras do desenvolvemento realmente existente, se conseguen facer calar a estes suxeitos sociais. Por iso non se nos ocorre outra prioridade máis relevante, que a cooperación mutua con eles para defender os sectores populares con autonomía política, para trenzar resistencias e propostas dende as diferentes dimensións da emancipación social. Unha solidariedade que debe nacer da conciencia de que en Centroamérica tamén se xoga o noso futuro.

Como dixo Mercedes Sosa, «*Se cala o cantor, cala a vida*». E, se cala a vida..., só se escoita o frío e incompasivo latexo do desenvolvemento. ■